

Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Çevre Okuryazarlığı Açısından İncelenmesi

Examining Social Studies Textbooks in Terms of Environmental Literacy

Yılmaz Demir

Yazar Bilgileri

Yılmaz Demir
Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Kilis
Bilim ve Sanat Merkezi,
ylmzdmr1983@gmail.com

ÖZ

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki konuların çevre okuryazarlığı açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden sıklıkla kullanılan doküman incelemesine göre tasarlanan çalışmada Sosyal Bilgiler ders kitapları veri kaynağı olarak belirlenmiş ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı çerçevesinde dördüncü sınıf düzeyinde 12, beşinci sınıf düzeyinde 11, altıncı sınıf düzeyinde 10 ve yedinci sınıf düzeyinde altı kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğu belirlenmiş ve her bir kazanım için Sosyal Bilgiler ders kitaplarında birer konu başlığına yer verildiği tespit edilmiştir. Ancak bu konulardan sadece "Çevremizde neler var?", "Geçmişten bugüne teknoloji", "Zarar vermeden kullanalım", "Tüketime evet, israfa hayır", "Afetler ve çevre sorunları", "Kaynakların bilinçsiz kullanımı" ve "Dünyayı biz kurtaracağız" başlıklı yedi konuda çevreye ve çevresel sorunlara odaklandığı gözlemlenmiştir. Ayrıca çevre okuryazarlığıyla ilişkili en fazla konunun dördüncü sınıf, en az konunun ise yedinci sınıf düzeyinde bulunduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan çevre okuryazarlığıyla ilgili konuların daha çok bilişsel beceriye dönük olup yer yer duyuşsal beceri alanıyla ilgili ifadelerle rastlanmaktadır. Ancak genel olarak görsellerle ve çeşitli etkinliklerle çevre okuryazarlığının pekiştirildiği ders kitaplarının öğrencilerin psikomotor becerilerini harekete geçirecek nitelikte olmadığı söylenebilir.

Makale Bilgileri

Anahtar Kelimeler
Sosyal Bilgiler
Ders Kitapları
Çevre Okuryazarlığı
Doküman Analizi

Keywords

Social Studies
Textbooks
Environmental Literacy
Document Analysis

Makale Geçmişi

Geliş: 04.06.2022
Düzeltilme: 10.10.2022
Kabul: 06.11.2022

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the topics in social studies textbooks in terms of environmental literacy. In the research designed according to the document examination frequently used from qualitative research designs, social studies textbooks were determined as data sources and subjected to content analysis. As a result of the research, it was determined that twelve achievements at the fourth-grade level, eleven at the fifth-grade level, ten at the sixth-grade level and six at the seventh-grade level were related to environmental literacy within the framework of the social studies curriculum, and it was determined that one topic was included in the social studies textbooks for each achievement. However, it has been observed that it focuses only on the environment and environmental problems on seven topics titled "What is around us?", "Technology from past to present", "Let's use it without harm", "Yes to consumption, no to waste", "Disasters and environmental problems", "Unconscious use of resources" and "We will save the world". In addition, it was determined that most subjects related to environmental literacy were at the fourth-grade level and least subject was at the seventh-grade level. However, the environmental literacy issues in social studies textbooks are more oriented towards cognitive skills and there are expressions related to the effective skill area. However, in general, it can be said that textbooks reinforcing environmental literacy with visuals and various activities are not capable of activating the psychomotor skills of the students.

Makale Türü

Araştırma

Önerilen Atf

Demir, Y. (2022). Sosyal bilgiler ders kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından incelenmesi. *TEBD*, 20(3), 1094-1122. <https://doi.org/10.37217/tebd.1126078>

Giriş

Okuryazarlık kavramı olarak geçmişte sadece okuma ve yazma yeteneği olarak ifade edilse de Sanayi Devrimi'nin ardından anlamı genişleyerek belli bir alanda, konuda iyi eğitilmiş olmak, geniş bir bilgi birikimine sahip olmak anlamında günümüzde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla okuryazarlık kavramı, kökeni olan okuma ve yazma yeteneğini de kapsayacak şekilde önemli ölçüde gelişmiştir. Özellikle son yarım yüzyılda okuryazar bir vatandaştan beklenen; günümüz toplumunun karşı karşıya kaldığı karmaşık konu ve olayları anlama, bilinçli karar verme ve harekete geçme kabiliyetini içerecek şekildeki yetilere sahip olmasıdır. Okuryazarlık kavramı bilgisayar okuryazarlığı, ekolojik okuryazarlık, kültürel okuryazarlık, sanat okuryazarlığı, matematik okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı gibi birçok farklı söylemde kullanılmaktadır (McBride, Brewer, Berkowitz ve Borrie, 2013).

Çeşitli okuryazarlık kavramlarından biri olan "Çevre okuryazarlığı, doğal sistemlerin nasıl işlediğini ve bu sistemlerin insanların oluşturduğu sistemler ile nasıl etkileşim içerisinde olduğunu farkında olmaları" (Selanik-Ay ve Yavuz, 2016, s. 34). Çevre okuryazarlığı kavramını ilk kez kullanan Roth (1968), bu kavramı bireylerin çevre sorunlarına yönelik temel bilinç, farkındalık ve anlayışa sahip olmaları şeklinde kullanmıştır. Rockcastle (1989), çevre okuryazarlığını canlı ve cansız varlıklardan oluşan doğal çevre ile insan arasındaki etkileşimin bir anlayışı şeklinde açıklamaktadır. Karatekin (2011) ise çevre okuryazarlığını; "Sosyo-politik, tarihsel, kültürel, ekolojik ve ekonomik koşullardan etkilenen kişisel öğrenme süreçlerinin inşa edilmesi" şeklinde tanımlamaktadır. Özetle çevre okuryazarlığı; çevresel sistemleri yorumlamak, bu sistemlerin sağlığını geliştirmek, yenilemek, sürdürmek ve çevre sağlığını algılamak için uygun olan davranışlar göstermektir. Çevre okuryazarlığı, insanların çevreleri ile olumlu bir ilişki kurmak amacıyla sahip oldukları tutum, beceri, anlayış, zihinsel alışkanlık ve gözlenebilen davranışlar bütünü şeklinde tanımlanabilir (Roth, 1992).

Çevre okuryazarlığına sahip insanlar, çevresel sistemlerin nasıl çalıştığıyla ve insanlar tarafından yapılan çeşitli faaliyetlerin bu sistemleri nasıl etkilediğiyle ilgili gerekli bilgiye, farkındalığa ve duyarlılığa sahip kişilerdir (Kaplowitz ve Levine, 2005). Roth (1992) ise çevre okuryazarlığına sahip bireylerin doğal ve beşerî varlıkların birbirleriyle olan bağı kabul etmesi, insan ve doğanın ayrılmaz bir bütün olduğunu kavraması, teknolojinin çevre üzerinde yarattığı etkinin bilincinde olması, insanoğlunun çevreyle ilgili bilgileri öğrenmenin yaşam boyunca devam eden bir süreç olduğunu farkında olması gerektiği üzerinde durmuştur. McBeth ve Volk (2010) da çevre okuryazarlığı düzeyine ulaşmanın bilgi, duyarlılık ve davranış olmak üzere üç boyutta gerekli farkındalığa sahip olmakla mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Roth (1992), çevre okuryazarlığının bilgi, beceri, tutum ve değerler, bireysel sorumluluk, çevresel duyarlılık ve aktif katılım olmak üzere altı birleşen ile bilgi, beceri, duyuşsal alan ve davranış

olmak üzere dört temel boyutunun olduğunu bildirmektedir. Ayrıca çevre okuryazarlığını sözde (nominal), işlevsel (functional) ve eylemsel (operational) düzey olmak üzere üç düzeyde ele almaktadır. Bu bağlamda sözde (nominal) çevre okuryazarlığı; temel bilişsel farkındalık ve bazı anlayışların başlangıcı olan çevre okuryazarlığının ilk düzeyidir. Bu çevre okuryazarlığı düzeyinde birey çevreyle ilgili temel kavramları ve bu kavramların anlamlarını bilmektedir. Doğanın elementel bileşenlerini bilmektedir. Gerek doğanın gerekse toplumun değerini bilir. Problemleri tespit etme yeteneğine sahiptir. Çevre kalitesini arttıran davranışlar sergilemektedir. İşlevsel (functional) çevre okuryazarlığı ise çevre okuryazarlığının ikinci düzeyidir. Bu düzeyde birey günlük hayata bilgilerin transferi ve kullanımıyla özel konulardaki becerilere odaklanmaktadır. Doğal insanların oluşturduğu sosyal sistemlerle doğal sistemler arasındaki etkileşim ve doğal sistemlerin işleyişi hakkında bilgiye sahiptir. Çevre sorunlarının ve konularının geçmişini bilir ve çevresel sorunları bakışısıyla analiz eder. Çevre konusunda iş birliği içinde çalışır. İçsel kontrol yani otokontrol odaklıdır. Eylemsel (operational) çevre okuryazarlığı ise çevre okuryazarlığının en üst düzeyidir. Birey derinlemesine bir çevre bilgisine sahiptir. Sürekli olarak çevresel konularda çeşitli bilgiler edinmektedir. Edindiği bilgileri çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere sorumlu çevresel davranışlara dönüştürmektedir. Çevresel konularda bilimsel süreç becerileri kullanmaktadır. Çevreye karşı hem farkındalığı hem de duyarlılığı yüksektir (Roth, 1992, s. 28-32). Özellikle eylemsel çevre okuryazarlığı üzerinde önemle duran Roth (1992), bireylerin çevre ile olan etkileşimde etkin rol almasına ve sorunların çözümünde sorumluluk üstlenmesine vurgu yapmaktadır. Bireylerin sosyal hayatta yerlerini almaları, gerekli bilgi, beceri ve değerleri elde etmeleri, kişiliklerini geliştirmeleri açısından oldukça önemli bir yere sahip olan eğitim (Demir ve Demir, 2020), kuşkusuz çevresel sorunların çözümünde de bireylerde gerekli bilinç ve duyarlılığın sağlanması açısından elzemdir. Çevre okuryazarlığının nominal düzeyinden eylemsel çevre okuryazarlığına kadar çevre okuryazarlığıyla ilgili tüm süreçler bireylere ancak eğitimle kazandırılabilir.

Dünyadaki hızlı nüfus artışıyla birlikte küresel ısınma, bazı canlı türlerinin yok olması, birçoğunun ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gibi bazı çevresel sorunların ortaya çıkmış olması (Alkış, 2009) bilim insanlarını çevre ile ilgili yeni çözüm arayışlarına yönlendirmiştir. Bu durum çevre okuryazarlığıyla ilgili çok sayıda çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim alanyazın incelendiğinde çevre eğitimi alanında çevre okuryazarlığıyla ilgili çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Akıllı ve Genç, 2015; Altınöz, 2010; Bilim, 2012; Brennan, 1994; Can, Ünner ve Akkuş, 2016; Coppola, 1999; Daudi ve Heimlich, 1997; Demirtaş, Akbulut ve Özşen, 2018; Erdoğan ve Ok, 2011; Eren, 2020; Goldman, Yavetz ve Pe'er, 2006; Güler, 2013; Hsu ve Roth, 1998; İmam, 2018; İstanbullu, 2008; Kışoğlu, 2009; Kıyıcı, Yiğit ve Darçın, 2014; Koç ve Karatekin, 2013; Morrone, Mancl ve Carr, 2001; Ökesli, 2008; Pe'er, Goldman ve Yavetz, 2007; Roth, 1992; Schneider, 1997; Sontay, Gökdere, Gökdere

ve Usta, 2015; Teksöz, Şahin ve Ertepinar, 2010; Timur, 2011; Timur, Yılmaz ve Timur, 2014; Volk ve McBeth, 2005; Yavetz, Goldman ve Pe'er, 2009). Ayrıca alanyazında son yıllarda Sosyal Bilgiler alanında da çevre okuryazarlığıyla ilgili çalışmaların yapıldığı belirlenmiştir (Artun, Uzunöz ve Akbaş, 2013; Karatekin ve Aksoy, 2012; Karatekin ve Yılmaz, 2019; Karatekin, 2011, 2012, 2013). Ancak gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından incelendiği çalışmaların çok sınırlı olduğu, mevcut çalışmaların ise güncelliğini yitirdiği tespit edilmiştir. Karatekin'in 2012 yılında Sosyal Bilgiler ders kitaplarını çevre okuryazarlığı açısından incelediği çalışmada, çevre okuryazarlığı bileşenlerinin ders kitaplarında yer alma düzeyi belirlenmiş ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından önemine vurgu yapılmıştır (Karatekin, 2012). Nitekim Türk eğitim sisteminde ilk ve ortaokul düzeyinde Sosyal Bilgiler dersi çevre okuryazarlığı açısından oldukça önemli olduğundan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda çevre okuryazarlığı başlı başına bir beceri alanı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada, Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki (dört, beş, altı ve yedinci sınıf) konular çevre okuryazarlığı açısından incelenmiştir. Geniş bir kapsamı olan çevre okuryazarlığı değerlendirilirken özellikle çevreye ve çevresel sorunlara odaklanan konular üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, güncel Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki (dört, beş, altı ve yedinci sınıf) konuları çevre okuryazarlığı açısından incelemektir. Problem cümlesi, "İlk ve ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki hangi konular çevre okuryazarlığıyla ilişkilidir ve bu konular nasıl ele alınmıştır?" şeklindeyken; araştırmanın alt problem soruları ise şöyledir:

1. "Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki hangi konular çevre okuryazarlığıyla ilişkilidir ve bu konular nasıl ele alınmıştır?"
2. "Beşinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki hangi konular çevre okuryazarlığıyla ilişkilidir ve bu konular nasıl ele alınmıştır?"
3. "Altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki hangi konular çevre okuryazarlığıyla ilişkilidir ve bu konular nasıl ele alınmıştır?"
4. "Yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki hangi konular çevre okuryazarlığıyla ilişkilidir ve bu konular nasıl ele alınmıştır?"

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan doküman incelemesi kullanılmıştır. Corbin ve Strauss'a göre doküman analizi, nitel araştırmalarda kullanılan diğer yöntemler gibi anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek amacıyla verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektiren (aktaran Kıral, 2020) bir yöntemdir. Doküman incelemesi "Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.

Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir araştırma yöntemi olabileceği gibi diğer nitel yöntemlerin kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı olarak da kullanılabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Bu bağlamda kamu/resmi kayıtlarından biri olan Sosyal Bilgiler ders kitapları tek başına bu araştırmanın dokümanlarını oluştururken bu belgeler çevre okuryazarlığı becerisi bağlamında incelenmiştir.

Veri Kaynağı

Mevcut araştırmada hangi dokümanın veri kaynağı olacağına karar verilirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden bir olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Creswell, 2019; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu bağlamda araştırmada güncel Sosyal Bilgiler ders kitapları veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle Sosyal Bilgiler ders kitaplarının veri kaynağı olarak belirlenmesinde güncellik yani halihazırda okutuluyor olma özelliği ölçüt olarak dikkate alınmıştır.

İşlem

Araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitapları doküman olarak kullanılmış ve doküman analizi yapılarak veriler elde edilmiştir. Böylece veri kaynağındaki temalar ve örüntüler ortaya çıkarılarak ders kitapları betimlenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmada gerçekleştirilen işlemler şu şekilde sıralanabilir:

Dokümanın Belirlenmesi:

Araştırmada doküman olarak güncel Sosyal Bilgiler ders kitapları belirlenmiştir. Buna göre “Tuna Matbaacılık” tarafından bastırılan ve “2018-2019 öğretim yılından itibaren beş yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilmiş” olan Sosyal Bilgiler dördüncü sınıf ders kitabı; “Anadol Yayıncılık” tarafından bastırılan ve “2018-2019 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ders kitabı olarak kabul edilmiş” olan Sosyal Bilgiler beşinci sınıf ders kitabı; yine “Anadol Yayıncılık” tarafından bastırılan “2020-2021 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ders kitabı olarak kabul edilmiş” olan Sosyal Bilgiler altıncı sınıf ders kitabı ve Ekoyay Yayıncılık” tarafından bastırılan ve “2019-2020 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süre ile ders kitabı olarak kabul edilmiş” olan Sosyal Bilgiler yedinci sınıf ders kitabı veri kaynağı olarak kabul edilmiştir.

Şekil 1. İncelenen Sosyal Bilgiler Dersi Ders Kitapları

Dokümana Ulaşma:

<https://www.mebders.com/pdf-ders-kitaplari> internet adresinden Sosyal Bilgiler ders kitaplarına ulaşılmıştır.

Dokümandaki Temaların Belirlenmesi:

Mevcut araştırmada dokümanlar analiz edilmeden önce öncelikle alanyazın incelenerek 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımların çevre okuryazarlığıyla ilişkili olanlar belirlenmiştir. Bu belirlemede Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından yapılan çalışma esas alınmıştır. İlgili kazanımlar belirlendikten sonra Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki ilgili konular belirlenmiştir. Ardından sınıf düzeyine göre alt temalar belirlenerek çevre okuryazarlığı açısından ders kitaplarındaki konular incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada dokümanların analizinde Maxqda 12 programı kullanılarak içerik analizi yapılmıştır. Merriam (2013), bütün nitel veri analizlerinin aslında içerik analizi olduğunu, çünkü belli bir aşamada dokümanların içeriklerinin analiz edildiğini belirtmektedir. Bu analiz türü "Sözel, yazılı veya diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır" (Tavşancıl ve Aslan, 2001, s. 22). Bu bağlamda bu araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitapları veri kaynağı olarak Maxqda 12 programına aktarılmıştır. Daha sonra bu veri kaynakları Maxqda 12 programı kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuş ve sınıf alt temasına göre tek tek kodlanmıştır. İçerik analizine tabi tutulan konular çevre ile ilgili anahtar sözcükler "Çevre, doğa, atık, kirlilik, ekosistem, çevre sorunu, geri dönüşüm, çölleşme, küresel iklim değişikliği, sera etkisi, yenilenebilir/yenilenemez kaynaklar vb." bağlamında değerlendirilmiştir. Söz konusu anahtar sözcükleri içermeyen konuların çevre okuryazarlığı bağlamında değerlendirilemeyeceği ortaya konulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde ilk olarak güncel Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018) genel yapısı çevre okuryazarlığı açısından incelenmiştir. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda (MEB, 2018) yer verilen 18 özel amaçtan ikisinin çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Söz konusu bu iki özel amaç şu şekildedir:

1. "Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri",

2. “Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları amaçlanmaktadır” (MEB, 2018, s. 7).

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler ders kitapları öğrenme alanları olarak ünitelendirilmiştir. Nitekim Sosyal Bilgiler dersi konu ve kazanımları öğrenme alanları altında öğrencilere kazandırılmaktadır. “Öğrenme alanı, birbiri ile ilişkili bilgi, beceri ve değerlerin bir bütün olarak görülebildiği, öğrenmeyi organize eden disiplinler arası bir yapıdır. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı yedi öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır” (MEB, 2018, s, 10). Bu yedi öğrenme alanından özellikle “İnsanlar, yerler ve çevreler” öğrenme alanı çevre okuryazarlığı açısından ön plana çıkmaktadır. Bu öğrenme alanı öğretim programında şu şekilde ele alınmıştır:

İnsan yaşamı için gerekli mekânsal temel bilgi, beceri ve değerleri öğrencilere kazandırmayı amaçlayan bu öğrenme alanı, temelde coğrafya odaklıdır. İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanı ile insanın çevresi ve etkileşimini tanımak, bu konuda çeşitli beceri ve değerleri kullanarak bu etkileşimin neden ve sonuçlarını anlamak ve geleceğe yönelik bireysel ya da toplumsal bakış açısı kazandırabilmek amaçlanmaktadır. İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanı sayesinde Sosyal Bilgiler dersinin okutulduğu bütün sınıf düzeylerinde öğrencilere araştırma, çevre okuryazarlığı, değişim ve sürekliliği algılama, gözlem, harita okuryazarlığı ve mekânı algılama becerilerinin kazandırılması hedeflenmiştir. (MEB, 2018, s. 10)

Görüldüğü gibi “İnsanlar, yerler ve çevreler” öğrenme alanında çevre okuryazarlığının kazandırılması hedeflenen becerilerden birini oluşturmaktadır. Buna ek olarak Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın genel yapısı incelendiğinde çevre okuryazarlığının başlı başına bir beceri alanı olarak programda yer aldığı gözlenmektedir.

Sosyal Bilgiler öğretim programının genel yapısı çevre okuryazarlığı açısından incelendikten sonra Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından çevre okuryazarlığıyla ilişkili bulunan kazanımlar doğrultusunda Sosyal Bilgiler ders kitapları incelenmiş ve ulaşılan bulgular aşağıdaki başlıklar altında sunulmuştur.

Çevre Okuryazarlığıyla İlişkili Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Konular

Mevcut araştırmada dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan konular çevre okuryazarlığı açısından incelenmiştir. Bu incelemeler yapılırken daha önce Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’ndaki kazanımları çevre okuryazarlığı açısından ortaya koyan Karatekin ve Yılmaz’ın (2019) ulaştığı sonuçlar dikkate alınmıştır. Söz konusu çalışmanın sonuçlarına göre dördüncü sınıf düzeyinde “İnsanlar, yerler ve çevreler” öğrenme alanında altı; “Bilim, teknoloji ve toplum” öğrenme alanında iki; “Üretim, dağıtım ve tüketim” öğrenme alanlarında üç ve “Küresel bağlantılar” öğrenme alanlarında ise bir kazanımın olmak üzere toplam 12 kazanım çevre okuryazarlığıyla ilişkili bulunmuştur. Buna göre dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da söz konusu 12 kazanıma dönük konu alanlarının olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle dördüncü sınıf ders kitaplarında “Yaşadığımız yer” (insanlar, yerler ve çevreler) ünitesinde altı; “İyi ki var” (bilim, teknoloji ve toplum) ünitesinde iki; “Üretimden tüketime” (üretim, dağıtım ve tüketim) ünitesinde üç ve “Uzaktaki

arkadaşlarım" (küresel bağlantılar) ünitesinde ise bir konu olmak üzere 12 konu alanının çevre okuryazarlığıyla ilişkili olması gerekmektedir. Kazanımlarla ilişkili olması beklenen bu öğrenme alanı/ünite ve konu alanlarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çevre Okuryazarlığıyla İlgili Dördüncü Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Konu ve Kazanımlarının Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

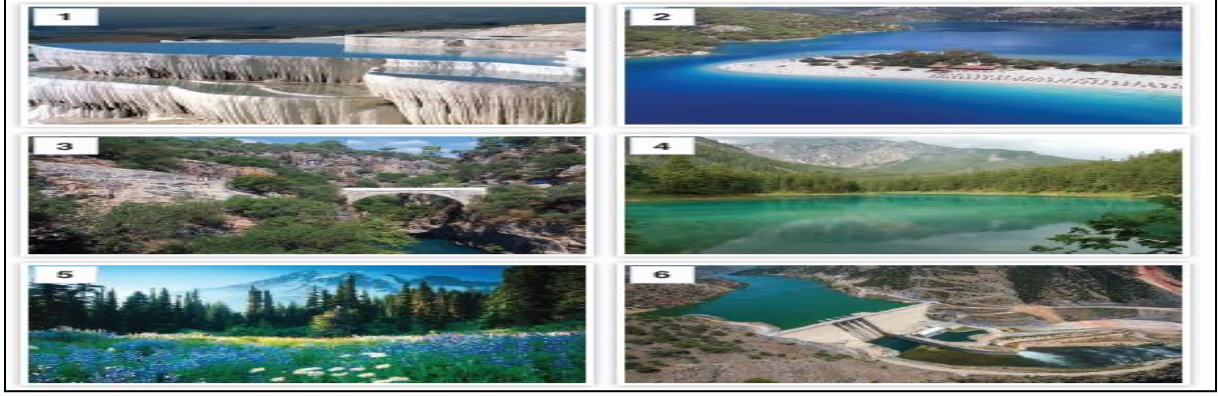
<i>Öğrenme Alanı/Ünite</i>	<i>Kazanım</i>	<i>Konu Alanı</i>
İnsanlar, Yerler ve Çevreler/Yaşadığımız Yer	"Çevresindeki herhangi bir yeri konumuyla ilgili çıkarımlarda bulunur."	Yönlerimiz
	"Günlük yaşamında kullandığı mekanları krokisini çizer."	Yer Tarifi Yapalım
	"Yaşadığı çevredeki doğal ve beşerî unsurları ayırt eder."	Çevremizde Neler Var?
	"Çevresinde meydana gelen hava olaylarını gözlemleyerek bulgularını resimli grafiklere aktarır."	Hava Durumu
	"Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur."	Yaşadığım Yer
	"Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar."	Doğal Afetlere Hazır Olalım
Bilim, Teknoloji ve Toplum/ İyi ki Var	"Teknolojik ürünlerin geçmişteki ve bugünkü kullanımını karşılaştırır."	Geçmişten Bugüne Teknoloji
	"Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır."	Zarar Vermeden Kullanalım
Üretim, Dağıtım ve Tüketim/ Üretimden Tüketime	"İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar."	İsteklerimiz, İhtiyaçlarımız
	"Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler."	Bilinçli Tüketici Olalım
	"Çevresindeki kaynakları israf etmeden kullanır."	Tüketime Evet, İsrafa Hayır
Küresel Bağlantılar/ Uzaktaki Arkadaşlarım	"Dünya üzerindeki çeşitli ülkeleri tanıtır."	Ülkeleri Tanıyalım

Tablo 1 incelendiğinde Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından belirlenen 12 çevre okuryazarlığı kazanımına dönük ders kitabında da 12 konu başlığına yer verildiği mevcut araştırmada da ortaya konulmuştur. Ancak söz konusu 12 konu başlığı içerik analizine tabi tutulduğunda bu konulardan sadece dördünün içeriğinin çevre ve çevresel sorunlarla ilgili olduğu geriye kalan sekiz konunun içeriğinin ise çevre okuryazarlığıyla ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda dördüncü sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığı kapsamında "Çevremizde neler var?", "Geçmişten bugüne teknoloji", "Zarar vermeden kullanalım" ve "Tüketime evet, israfa hayır" konularının çevre ve çevresel sorunlara odaklandığı; çevre okuryazarlığı bağlamında yer verilen diğer konu ve kazanımların ise çevre ve çevresel sorunlara odaklanmadığı belirlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle bu araştırmada dördüncü sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğu tespit edilen sadece dört konunun nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Sosyal Bilgiler dördüncü sınıf ders kitabında "Çevremizde neler var?" konu başlığı altında çeşitli görsellerle (Şekil 2) öğrencilerden doğal ve beşerî unsurları ayırt etmeleri istenmektedir. Ardından serçelerle ilgili bir metne yer verilerek doğal çevrenin insan yaşamı açısından önemi üzerinde

durulmuştur. Serçelerle ilgili metin “...Vişne ağacındaki sevimli serçeler hayatıma renk kattı. Onları tanıdıktan sonra kuşlara ve doğaya olan sevgimin daha da arttığını hissettim. Böylece doğadaki varlıklara ve doğal çevreye duyarlı olmamız gerektiğini daha iyi anladım” şeklindeki ifadelerle son bulmaktadır. Dolayısıyla öğrencilere doğal varlıkların ve doğal çevrenin önemi kazandırılmaya çalışılırken bilişsel beceri alanının geliştirilmesinin yanı sıra öğrencilerin duyuşsal beceri alanlarının da harekete geçirildiği söylenebilir.

Şekil 2. Doğal ve Beşerî Unsurların Bir Arada Verildiği Görsel

Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Geçmişten bugüne teknoloji” konu başlığı altında çeşitli görsellerle geçmişten günümüze teknolojinin gelişimi açıklanmıştır. Konunun sonunda “İletişim, ulaşım, haberleşme ve şehirleşme alanlarındaki teknolojik gelişmeler insan hayatında olumlu ve olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin şehirlerde bina ve araç sayısının artmasıyla birlikte trafik tıkanıklıkları ve park sorunları yaşanmaktadır. Hava kirliliği, gürültü, yeşil alanların azalması vb. çevre sorunları da teknolojideki gelişmelere bağlı olarak daha fazla gündeme gelmektedir” ifadelerine yer verilerek teknolojinin gelişiminin çevremizde meydana getirdiği değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Ardından teknolojinin insan hayatına ve çevre üzerindeki etkilerine ilişkin bir etkinliğe yer verilerek teknolojinin insan yaşamı ve çevre üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini öğrencilerden yazmaları istenmektedir (Şekil 3). Özellikle öğrencilerden olayları “İlişkilendirebilme”, “Organize edebilme”, “Karşılaştırabilme” gibi bilişsel becerilerle konuyu kavramaları istenmektedir.

Yapınız		
Teknolojinin hayatımıza ve çevremize etkilerinin neler olduğunu düşününüz. Daha sonra da bu konuyla ilgili olarak vereceğiniz örnekleri aşağıdaki tabloya yazınız.		
Teknolojik Gelişmeler	Olumlu Etkileri	Olumsuz Etkileri

Şekil 3. Teknolojinin İnsan Hayatına ve Çevre Üzerindeki Etkilerine İlişkin Örnek Etkinlik

Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Zarar vermeden kullanalım” konu başlığı kapsamında teknolojinin yararlarının yanı sıra teknolojinin gelişimiyle birlikte birey, toplum ve çevre üzerinde meydana getirdiği zararlara da açıklık getirilmiştir. Konunun sonunda internet haberinden alıntı yapılarak teknolojinin yaban hayatı üzerinde yarattığı olumsuz etki açıklanmıştır. Haber şu şekilde son bulmaktadır: “Özge, haberi okuyunca çok üzüldüğünü belirtti. ‘İnsanlar teknolojiyi yanlış kullanıyor. Onların bu sorumsuzluğu nedeniyle yaban hayvanlarının sayısını artırmak mümkün olmuyor.’ diyerek tepkisini dile getirdi.” Görüldüğü gibi örnek bir olaydan hareketle teknolojinin doğal çevrede meydana getirdiği tahribata açıklık getirilmiştir. Ayrıca haberin içeriğinde “Üzgün”, “Tepki” gibi kavramlara yer verilerek öğrencilerin duyuşsal beceri alanının da harekete geçirildiği söylenebilir.

Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabındaki “Tüketime evet, israfa hayır” başlıklı konunun girişinde “Sizce hangi kaynakların bilinçsizce kullanılıp israf edilmesi canlıların yaşamını tehdit edebilir? Neden?” şeklindeki soruya yer verilerek çevremizdeki kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin doğal çevre üzerinde yarattığı olumsuzluklara dikkat çekilmektedir. Konunun devamında israf ve israfın sebep olduğu olumsuzluklara dikkat çekilmektedir. Konunun sonunda ise “‘Biz dünyayı atalarımızdan miras değil çocuklarımızdan emanet aldık.’ sözünü duymuşsunuzdur. Bu söz ile verilmek istenen mesajın ne olduğuyula ilgili kısa bir metin yazınız” (Şekil 4) şeklinde bir ifadeye yer verilerek öğrencilerin doğal kaynakları niçin tasarruflu kullanmaları gerektiği üzerinde durmaları istenmektedir. Böylece öğrencilerden çevresel sorunların neden ve sonuçlarını açıklayarak konuyu analiz etmeleri beklenmektedir.

Yapınız

“Biz dünyayı atalarımızdan miras değil çocuklarımızdan emanet aldık.” sözünü duymuşsunuzdur. Bu söz ile verilmek istenen mesajın ne olduğuyula ilgili kısa bir metin yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Şekil 4. Doğal Kaynakları Tasarruflu Kullanılmasına İlişkin Örnek Etkinlik

Çevre Okuryazarlığıyla İlişkili Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Konular

Beşinci sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’ndaki kazanımları çevre okuryazarlığı bağlamında inceleyen Karatekin ve Yılmaz (2019), “Kültür ve miras” öğrenme alanında bir; “İnsanlar, yerler ve çevreler” öğrenme alanında beş; “Üretim dağıtım ve tüketim” öğrenme alanında iki; “Etkin vatandaşlık” öğrenme alanında iki ve “Küresel bağlantılar” öğrenme alanında ise bir

kazanım olmak üzere toplam 11 kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu belirlemiştir. Buna göre beşinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da söz konusu 11 kazanıma dönük konu alanlarının olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle dördüncü sınıf ders kitaplarında “Kültür ve miras” ünitesinde bir; “İnsanlar, yerler ve çevreler” ünitesinde beş; “Üretim dağıtım ve tüketim” ünitesinde iki; “Etkin vatandaşlık” ünitesinde iki ve “Küresel bağlantılar” ünitesinde ise bir konu olmak üzere toplam 11 konunun çevre okuryazarlığıyla ilişkili olması gerekmektedir. Kazanımlarla ilişkili olması beklenen bu öğrenme alanı/ünite ve konu alanlarına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Çevre Okuryazarlığıyla İlgili Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Konu ve Kazanımlarının Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

<i>Öğrenme Alanı/Ünite</i>	<i>Kazanım</i>	<i>Konu Alanı</i>
Kültür ve Miras	“Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihi mekanları, nesnelere ve eserleri tanır.”	Çevremizdeki Güzellikler
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	“Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevrenin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar.”	Yeryüzü Şekilleri
	“Yaşadığı çevrede görülen iklimin, insan faaliyetlerine etkisini, günlük yaşantısından örnekler vererek açıklar.”	İklimin İnsan Faaliyetlerine Etkisi
	“Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir.”	Nüfus ve Yerleşme
	“Yaşadığı çevredeki afetlerin ve çevre sorunlarının oluşum nedenlerini sorgular.”	Afetler ve Çevre Sorunları
	“Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklerle açıklar.”	Doğal Afetlerin Yaşamımıza Etkisi
Üretim Dağıtım ve Tüketim	“Yaşadığı yerin ve çevresinin ekonomik faaliyetlerini analiz eder.”	Çevremizdeki Ekonomik Faaliyetler
	“Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.”	Bilinçli Tüketici
Etkin Vatandaşlık	“Bireysel ve toplumsal ihtiyaçları ile bu ihtiyaçların karşılanması için hizmet veren kurumları ilişkilendirir.”	Halka Hizmet Veren Kurumlar
	“Yaşadığı yerin yönetim birimlerinin temel görevlerini açıklar.”	Yaşadığım Yerin Yönetimi
Küresel Bağlantılar	“Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir.”	Ortak Mirasımız

Tablo 2 incelendiğinde Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından belirlenen 11 çevre okuryazarlığı kazanımına dönük ders kitabında da 11 konu başlığına yer verildiği mevcut araştırmada ortaya konulmuştur. Ancak söz konusu 11 konu başlığı içerik analizine tabi tutulduğunda sadece birinin içeriğinin çevre ve çevresel sorunlarla ilgili olduğu, geriye kalan 10 konunun içeriğinin ise çevre okuryazarlığıyla ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda beşinci sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığı kapsamında “Afetler ve çevre sorunları” konusunun çevre ve çevresel sorunlara odaklandığı; diğer konu ve kazanımların ise odaklanmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla çevre okuryazarlığıyla ilgili beşinci sınıf düzeyinde sadece bu konunun nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Beşinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Afetler ve çevre sorunları” konu başlığı altında deprem, sel, çığ, heyelan ve orman yangınları gibi doğal afetlere görseller eşliğinde açıklık getirilmiştir.

Ardından çevre sorunlarına geçilmiştir. Buna göre çevre sorunu beşinci sınıf ders kitabında şu şekilde ele alınmıştır: “Dünya nüfusunun son yıllarda hızla çoğalması ve sanayileşme süreciyle birlikte çevre sorunları artmıştır. Havanın, suyun, toprağın kirlenmesi ve erozyon önemli çevre sorunlarındandır.” Ardından hava, su ve toprak kirliliği ile erozyon, sera etkisi ve küresel ısınma gibi konu ve kavramlara görseller eşliğinde (Şekil 5) açıklık getirilerek her bir çevre sorununun sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Açıklık getirilen konu ve kavramlar bilgi niteliğinde olup öğrencilerin bilişsel beceri alanına hitap edilmektedir.

Şekil 5. Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Verilen Çevre Kirliliğiyle İlişkili Görseller

“Afetler ve çevre sorunları” konu başlığının sonunda ise “Sıra Sizde” etkinliğine yer verilerek öğrencilerden doğal afet ve çevre sorunlarının zararlarından korunmanın yollarını “Doğal afetler ve çevre sorunlarının zararlarından korunmak için bizlere düşen görevler nelerdir? Düşüncelerinizi aşağıdaki boş bırakılan yerlere yazınız.” şeklindeki ifadelerle yazmaları istenmektedir. (Şekil 6). Görüldüğü gibi bu konu ve kavramlar bilgiyi hatırlama veya yoklama niteliğinde olup öğrencilerin bilişsel beceri alanına hitap edilmektedir.

Sıra Sizde	
Doğal afetler ve çevre sorunlarının zararlarından korunmak için bizlere düşen görevler nelerdir? Düşüncelerinizi aşağıdaki boş bırakılan yerlere yazınız.	
Deprem	Orman Yangınları
Hava Kirliliği	Küresel Isınma

Şekil 6. Doğal Afet ve Çevre Sorunlarıyla İlgili “Sıra Sizde” Etkinliği

Çevre Okuryazarlığıyla İlişkili Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Konular

Altıncı sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımları da çevre okuryazarlığı bağlamında inceleyen Karatekin ve Yılmaz (2019), "Birey ve toplum" öğrenme alanında bir; "İnsanlar, yerler ve çevreler" öğrenme alanında dört; "Bilim teknoloji ve toplum" öğrenme alanında bir; "Üretim, dağıtım ve tüketim" öğrenme alanında üç ve "Küresel bağlantılar" öğrenme alanında ise bir kazanım olmak üzere toplam 10 kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da söz konusu kazanımlara dönük konu alanlarının olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle altıncı sınıf ders kitaplarında "Birey ve toplum" ünitesinde bir; "İnsanlar, yerler ve çevreler" ünitesinde dört; "Bilim teknoloji ve toplum" ünitesinde bir; "Üretim, dağıtım ve tüketim" ünitesinde üç ve "Küresel bağlantılar" ünitesinde ise bir konu olmak üzere 10 konunun çevre okuryazarlığıyla ilişkili olması gerekmektedir. Kazanımlarla ilişkili olması beklenen bu öğrenme alanı/ünite ve konu alanlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Çevre Okuryazarlığıyla İlgili Altıncı Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Konu ve Kazanımlarının Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı/Ünite	Kazanım	Konu Alanı
Birey ve Toplum	"Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur."	Sorunlara Çözüm Buluyorum
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	"Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar."	Coğrafi Konumu Öğreniyorum
	"Türkiye'nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler."	Türkiye'nin Fiziki Coğrafya Özellikleri
	"Türkiye'nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir."	Türkiye'nin Beşerî Coğrafya Özellikleri
Bilim, Teknoloji ve Toplum	"Dünyanın farklı doğal ortamlarındaki insan yaşantılarından yola çıkarak iklim özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur."	Dünya'da İklim ve Yaşam
	"Bilimsel Araştırma Basamaklarını Kullanarak Araştırma Yapar."	Bilimsel Araştırma Basamakları
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	"Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirir."	Kaynakların Ülke Ekonomisindeki Yeri
	"Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder."	Kaynakların Bilinçsiz Kullanımı
Küresel Bağlantılar	"Türkiye'nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak yatırım ve pazarlama proje önerileri hazırlar."	Yatırım ve Pazarlama
	"Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder."	Ülkemizin Ekonomik İlişkileri

Tablo 3 incelendiğinde Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından belirlenen 10 çevre okuryazarlığı kazanımına dönük ders kitabında da 10 konu başlığına yer verildiği mevcut çalışmada ortaya konulmuştur. Ancak söz konusu 10 konu başlığı içerik analizine tabi tutulduğunda bu konulardan sadece birinin içeriğinin çevre ve çevresel sorunlarla ilgili olduğu geriye kalan dokuz konunun içeriğinin ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda altıncı sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığı kapsamında "Kaynakların bilinçsiz kullanımı" konusunun çevre ve çevresel sorunlara odaklandığı;

çevre okuryazarlığı bağlamında yer verilen diğer konu ve kazanımların ise odaklanmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla çevre okuryazarlığıyla ilgili altıncı sınıf düzeyinde sadece bu konunun nasıl ele alındığı bu araştırmada incelenmiştir.

Altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” konu başlığına “Kaynakları bilinçsizce kullanmanın canlı yaşamına zararları neler olabilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız” şeklindeki soruyla giriş yapılmıştır. Ardından genel ağdan düzenlenerek alıntılanan bir gazete haberine yer verilerek yaşanan çevre kirliliğine dikkat çekilmiştir. Çeşitli görsellerle (Şekil 7) desteklenen haberin içeriği şu şekildedir:

“Başakşehir Belediyesinden hediyeli atık yağ kampanyası

(...) Temiz bir çevre için duyarlı çalışmalarını sürdüren Başakşehir Belediyesi, bitkisel ve hayvansal atık yağları topluyor. 5 litre atık yağ getirenlere, 1 litre ayçiçeği yağı hediye ediyor.

Kullanılmış kızartmalık yağları çevrenin korunması amacıyla kanalizasyona, toprağa, denize ve benzeri ortamlara dökmeyiniz (Görsel 5.55). Kullanılmış kızartmalık yağları diğer atıklardan ayrı olarak biriktirip geri kazanım tesislerinde değerlendirilmek üzere temiz ve ağzı kapalı 5 litrelik bir kaptaki biriktiriniz. Biriktirdiğiniz atık yağları belediyemiz tarafından gönderilen yetkililere teslim ederek 1 litre ayçiçeği yağımızı almışız.”

Görüldüğü gibi örnek bir olaydan hareketle öğrencilerin dikkati su kirliliği bağlamında çevresel sorunlara çekilmiştir. Özellikle belediyeler tarafından yürütülen çeşitli kampanyalarla yaşanan kirliliğin azaltılabileceği Sosyal Bilgiler altıncı sınıf ders kitabında vurgulanmaktadır.

Şekil 7. Atık Yağların Yarattığı Çevresel Sorunlarla İlişkili Görseller

Genel ağ haberinin devamında “Okuduğunuz haberden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız. Cevaplarınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.”, “Başakşehir Belediyesinin atık yağ toplama kampanyası başlatmasının amacı nedir?”, “Atık yağların çevreye ve canlı yaşamına zararları nelerdir?”, “Yaşadığımız yerleşim birimindeki belediye hangi atık maddeleri toplamaktadır?”, “Bu konuda bilgi edininiz.” şeklindeki

“Düşünelim Tartışalım” sorularına yer verilerek öğrencilerin söz konusu haberdan hareketle düşünmeleri ve tartışmaları istenmektedir. Dolayısıyla bilgiyi hatırlama veya yoklama niteliğinde olan “Düşünelim Tartışalım” sorularıyla öğrencilerin bilişsel becerileri harekete geçirilmektedir.

Altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” konusu suyun önemi, su kirliliğinin sebep ve sonuçları, ormanların önemi, orman yangınlarının nedenleri ve sonuçları ile toprağın önemi ve toprak kirliliğinin neden ve sonuçları çeşitli görsellerle (Şekil 8) desteklenerek açıklanmıştır. Açıklamalar arasına “Düşünelim Tartışalım” sorularına yer verilerek konunun pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Şekil 8. Su ve Toprak Kirliliği ve Ormanların Yok Edilmesiyle İlgili Görseller

Altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” konusu başlığı altında “Yenilenemeyen (Tükenebilen) Enerji Kaynakları” ve “Yenilenebilir (Tükenmeyen) Enerji Kaynakları” alt başlıklarına yer verilerek yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynaklarına açıklık getirilmiştir. Bu bağlamda altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yenilenemeyen enerji kaynakları şu şekilde ele alınmıştır: “Kullanıldıkça tükenen ve tekrar oluşması çok uzun yıllar alan enerji kaynaklarına yenilenemeyen enerji kaynakları adı verilir. Taş kömürü, linyit, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji yenilenemeyen enerji kaynaklarına örnektir.” Konunun devamında taş kömürü, linyit, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji kaynaklarına ait birer görsele yer verilerek bu enerji kaynaklarının ne işe yaradığı ve Türkiye’de nerelerde çıkarıldığına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarından sonra ders kitabında yenilenebilir enerji kaynaklarına geçilmiş ve yenilenebilir enerji kaynakları şu şekilde ele alınmıştır: “Kullanıldıkça tükenmeyen ve tekrar oluşması uzun yıllar almayan enerji kaynaklarına yenilenebilir enerji kaynakları adı verilir. Güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidroelektrik enerji ve jeotermal enerji yenilenebilen enerji kaynaklarına örnektir.” Konunun devamında güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, hidroelektrik enerji ve jeotermal enerji kaynakları ile ilgili birer görsele yer verilerek bu enerji kaynaklarından nasıl

yararlanıldığı ve Türkiye’de hangi yenilenebilir enerji kaynağının nerelerde daha çok bulunduğu ile ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Altıncı sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” konusu “Düşünelim Tartışalım” (Şekil 9) ve “Sıra Sizde” (Şekil 10) etkinlikleriyle son bulmaktadır. “Düşünelim Tartışalım” etkinliğinde yenilenemeyen ve yenilenebilir enerji kaynaklarının özelliklerine açıklık getirilmişken “Sıra Sizde” etkinliğinde ise “Su”, “Toprak” ve “Orman” gibi kaynakların bilinçsizce kullanılmasının canlı yaşamına etkilerini noktalı yerlere yazmaları istenmektedir. Genel anlamda “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” konusu bilgiyi hatırlama ve yoklama düzeyinde olup yer yer öğrencilerden olayları ilişkilendirebilmeleri, organize edebilmeleri ve karşılaştırabilmeleri istenerek konuyu daha iyi kavramaları beklenmektedir.

Düşünelim Tartışalım

Günümüzde enerji üretiminde kullanılan kaynakların genel özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu özelliklere göre enerji kaynaklarının canlı yaşamı üzerinde nasıl bir etki yaptığını düşününüz. Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Yenilenemeyen Enerji Kaynaklarının Özellikleri	Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Özellikleri
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bu kaynaklardan elektrik enerjisi üretilirken aşırı miktarda karbondioksit açığa çıkar. ➤ Kaynakların kullanım süresi sınırlıdır. Kaynaklar kullanıldığında yeniden oluşmaları çok uzun yıllar alır. ➤ Ülkeyi dışa bağımlı hâle getirir. ➤ Canlı yaşamına verdiği zarar çok fazladır. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bu kaynaklardan elektrik enerjisi üretilirken az miktarda karbondioksit açığa çıkar. ➤ Kaynakların kullanım süresi sınırsızdır. Kaynaklar kullanıldığında kısa zaman içinde yeniden kullanılabilir. ➤ Ülkenin enerji ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılar. ➤ Canlı yaşamına verdiği zarar çok azdır.

Şekil 9. Yenilenemeyen ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları “Düşünelim Tartışalım” Bölümü

Sıra Sizde

Aşağıda verilen kaynakların bilinçsizce kullanılmasının canlı yaşamına etkilerini noktalı yerlere yazınız.

Su: .....

.....

.....

Toprak: .....

.....

.....

Orman: .....

.....

.....

Şekil 10. Su, Toprak ve Ormanın Bilinçsizce Kullanılmasıyla İlgili “Sıra Sizde” Etkinliği

Çevre Okuryazarlığıyla İlişkili Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Konular

Yedinci sınıf düzeyinde Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımları da çevre okuryazarlığı bağlamında inceleyen Karatekin ve Yılmaz (2019), "İnsanlar, yerler ve çevreler" öğrenme alanında üç; "Üretim, dağıtım ve tüketim" öğrenme alanında iki ve "Küresel bağlantılar" öğrenme alanında ise bir kazanım olmak üzere toplam altı kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında da söz konusu kazanımlara dönük konu alanlarının olması beklenmektedir. Başka bir ifadeyle yedinci sınıf ders kitaplarında "Ülkemizde nüfus" (insanlar, yerler ve çevreler) ünitesinde üç; "Ekonomi ve sosyal hayat" (üretim, dağıtım ve tüketim) ünitesinde iki ve "Ülkeler arası köprüler" (küresel bağlantılar) ünitesinde ise bir konu olmak üzere altı konunun çevre okuryazarlığıyla ilişkili olması gerekmektedir. Kazanımlarla ilişkili olması beklenen bu öğrenme alanı/ünite ve konu alanlarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Çevre Okuryazarlığıyla İlgili Yedinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Konu ve Kazanımların Öğrenme Alanlarına Göre Dağılımı

Öğrenme Alanı/Ünite	Kazanım	Konu Alanı
İnsanlar, Yerler ve Çevreler/ Ülkemizde Nüfus	"Örnek incelemeler yoluyla geçmişten günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımlarda bulunur."	Yeryüzünde Yaşam
	"Türkiye'de nüfusun dağılımını etkileyen faktörlerden hareketle Türkiye'nin demografik özelliklerini yorumlar."	Nüfusumuz
	"Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır."	Nedenleriyle ve Sonuçlarıyla Göç
Üretim, Dağıtım ve Tüketim/ Ekonomi ve Sosyal Hayat	"Üretimde ve yönetimde toprağın önemini geçmişten ve günümüzden örneklerle açıklar."	Toprak Ana
	"Kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rollerine örnekler verir."	Sosyal Hayatta Vakıfların Yeri
Küresel Bağlantılar/ Ülkeler Arası Köprüler	"Arkadaşlarıyla birlikte küresel sorunların çözümüne yönelik fikir önerileri geliştirir."	Dünyayı Biz Kurtaracağız

Tablo 4 incelendiğinde Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından belirlenen altı çevre okuryazarlığı kazanımına dönük ders kitabında da altı konu başlığına yer verildiği mevcut araştırmada ortaya konulmuştur. Ancak söz konusu altı konu başlığı içerik analizine tabi tutulduğunda bu konulardan sadece birinin içeriğinin çevre ve çevresel sorunlarla ilgili olduğu geriye kalan beş konunun içeriğinin ise çevre okuryazarlığıyla ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yedinci sınıf düzeyinde çevre okuryazarlığı kapsamında "Dünyayı biz kurtaracağız" konusunun çevre ve çevresel sorunlara odaklandığı; çevre okuryazarlığı bağlamında yer verilen diğer konu ve kazanımların ise çevre ve çevresel sorunlara odaklanmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla çevre okuryazarlığıyla ilgili yedinci sınıf düzeyinde sadece bu konunun nasıl ele alındığı bu araştırmada incelenmiştir.

Yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında "Dünyayı biz kurtaracağız" konusuna "Sizce dünyada çözümlenmesi gereken sorunlar nelerdir?" şeklindeki düşündürücü soruyla giriş yapılmıştır. Ardından bazı küresel sorunlara öğrenci ifadeleriyle açıklamalarda bulunulmuştur. Bu açıklamalardan sonra

genelde doğal afetler, özeldde ise selle ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Ardından çevre okuryazarlığı bağlamında ele alınabilecek küresel iklim değişikliğine ilişkin bilgiler sunulmuştur (Şekil 12).

Şekil 12. Küresel İklim Değişikliğiyle İlgili Görsel

Şekil 12'deki görselden hemen sonra "İklim değişikliğinin etkileri nelerdir? Açıklayınız" şeklinde düşündürücü bir soruya yer verilmiştir. Böylece ders kitabında küresel iklim değişikliği konusu tamamlanarak terör, açlık ve göç konularına geçilmiştir. Ardından "Biz diyoruz ki" bölümüne yer verilerek Murat, Mert, Nehir ve Beyza'nın küresel sorunlara ilişkin çözüm önerileri üzerinde durulmuştur (Şekil 13).

Şekil 13. Küresel Sorunlara İlişkin Öğrencilerin Çözüm Önerileri

Murat, Mert, Nehir ve Beyza'nın küresel sorunlara ilişkin en dikkat çeken çözüm önerisi "Birleşmiş Milletleri" küresel sorunların çözümünde önemli bir yere konumlandırmaları ve küresel sorunların çözümü için herkesin "Birleşmiş Milletlere" ve "Birleşmiş Milletlere" bağlı alt kuruluşlara

elektronik posta yazmalarının istenmesidir. Dolayısıyla ders kitabında öğrencilerin küresel iklim değişikliği gibi küresel sorunların çözümünde harekete geçmelerinin beklendiği söylenebilir. Yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında çevre okuryazarlığıyla ilgili “Dünyayı biz kurtaracağız” konusu “*Siz küresel sorunların çözümünü için neler önerirsiniz?*” sorusundan hemen sonra üç farklı etkinliğe yer verilerek sonlandırılmıştır. “Etkinlik Zamanı” başlığı altında yer verilen üç etkinlikte sadece çevreyle ilgili ifadelerin (küresel iklim değişikliği) yer almadığı aynı zamanda küresel sorunlarla ilgili genel ifadelerin (doğal afetler, açlık, terör ve göç) daha çok yer aldığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak “Dünyayı biz kurtaracağız” konusuyla öğrencilerden öğrenilen bilgileri kullanabilmeleri ve farklı durumlara uyarlayabilmeleri istenerek öğrencilerin eylemsel olarak harekete geçmeleri beklenmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı kazanımları (MEB, 2018) çerçevesinde dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki konular çevre okuryazarlığı açısından incelenmiştir. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı incelendiğinde çevre okuryazarlığının bir beceri alanı olarak başlı başına programda yer aldığı görülmektedir. Karatekin ve Yılmaz (2019), Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda dördüncü sınıf düzeyinde 12; beşinci sınıf düzeyinde 11; altıncı sınıf düzeyinde 10, yedinci sınıf düzeyinde ise altı kazanımın çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından belirlenen toplamda 39 çevre okuryazarlığı kazanımına dönük ders kitabında da 39 konu başlığına yer verildiği mevcut araştırmada da ortaya konulmuştur. Ancak söz konusu 39 konu başlığı içerik analizine tabi tutulduğunda bu konulardan sadece yedisinin içeriğinin çevre ve çevresel sorunlarla ilgili olduğu geriye kalan konuların ise ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevreye ve çevresel sorunlara odaklanan konuların dördüncü sınıf düzeyinde “Çevremizde neler var?”, “Geçmişten bugüne teknoloji”, “Zarar vermeden kullanalım” ve “Tüketim evet, israfa hayır”; beşinci sınıf düzeyinde “Afetler ve çevre sorunları”; altıncı sınıf düzeyinde “Kaynakların bilinçsiz kullanımı” ve yedinci sınıf düzeyinde “Dünyayı biz kurtaracağız” başlıklı konulardan oluştuğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ilk ve ortaokul düzeyinde çevreye ve çevresel sorunlara odaklanan en çok konu ve kazanımın bulunduğu sınıf düzeyinin dördüncü sınıf olduğu, diğer sınıf düzeylerinde ise sadece birer konu ve kazanımın yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Karatekin ve Yılmaz (2019) tarafından yapılan çalışmada ise dördüncü sınıf düzeyinde 12 kazanımın (İnsanlar Yerler ve Çevreler=6, Bilim Teknoloji ve Toplum=2, Üretim Dağıtım ve Tüketim=3, Küresel Bağlantılar=1); beşinci sınıf düzeyinde 11 kazanımın (Kültür ve Miras=1, İnsanlar Yerler ve Çevreler=5, Üretim Dağıtım ve Tüketim=2, Etkin Vatandaşlık=2, Küresel Bağlantılar=1); altıncı sınıf düzeyinde 10 kazanımın (Birey ve Toplum=1, İnsanlar Yerler ve Çevreler=4, Bilim Teknoloji ve Toplum=1, Üretim Dağıtım ve Tüketim=3, Küresel Bağlantılar=1) ve yedinci sınıf düzeyinde altı kazanımın (İnsanlar Yerler

ve Çevreler=3, Üretim Dağıtım ve Tüketim=2, Küresel Bağlantılar=1) çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Özetle Karatekin ve Yılmaz (2019) çalışmalarında toplam 131 kazanımdan 39'unun çevre okuryazarlığıyla ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Mevcut çalışmada ise 131 kazanımın sadece yedisinin ders kitaplarında çevre okuryazarlığı bağlamında çevreye ve çevresel sorunlara odaklandığı belirlenmiştir. Dolayısıyla Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevre okuryazarlığı bağlamında çevreye ve çevresel sorunlara odaklanan konulara yeterince yer verilmediği; öğretim programındaki çevre kazanımları sayısı ile ders kitaplarındaki çevre konulu metinlerin içeriklerinin örtüşmediği söylenebilir. Halbuki ders programlarının öğrencilerin çevreye yönelik bilgi, ilgi ve tutumlarını olumlu yönde etkilediği pek çok çalışmada (Hsu, 2004; Moody, Alkaff, Garrison ve Golley, 2005; Poudel vd., 2005; Powers, 2004; Teksöz vd., 2010) vurgulanmaktadır. Bu bilgidен hareketle en çok kullanılan öğretim materyali olan ders kitaplarında çevresel konulara yeteri kadar yer verilmesinin çevre eğitimi açısından oldukça önemli ve gerekli olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çevre okuryazarlığına ilişkin konular daha çok bilgi düzeyinde olup yer yer duyuşsal beceri alanıyla ilgili ifadelerin olduğu cümleler de dikkat çekmektedir. Öte yandan genel olarak görsellerle ve çeşitli etkinliklerle çevre okuryazarlığının pekiştirildiği ders kitaplarının öğrencilerin psikomotor becerilerini harekete geçirecek nitelikte olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Sosyal Bilgiler dersi bağlamında ders kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından öğrencileri genel anlamda harekete geçirecek nitelikte olmadığı, Roth'un (1992) belirttiği çevre okuryazarlığı düzeylerinden sözde (nominal) düzeyinde olduğu, işlevsel (functional) ve eylemsel (operational) düzeyden çok uzak olduğu söylenebilir. Çevre okuryazarlığı bağlamında Sosyal Bilgiler ders kitaplarını inceleyen Karatekin (2012) de ders kitaplarında yer verilen ifadelerin daha çok bilgi düzeyinde kaldığını vurgulamaktadır. Bununla birlikte Güler (2013) tarafından yapılan çalışmada ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin genel çevre bilgi seviyelerinin ve çevreye yönelik sorumlu davranışlarının orta düzeyde olduğu; çevreye yönelik duyuşsal eğilimlerinin ise yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal eğilimlerinin yüksek düzeyde olması gelecek için umut verici olsa da genel çevre bilgileri ve çevreye yönelik sorumlu davranışlarının orta düzeyde olması üzerinde düşünülmesi gereken konulardandır. Bu durum üzerinde etkili olan nedenlerden biri olarak ders kitaplarında çevreye yönelik nitelikli konu sayısının yetersizliği gösterilebilir. Bununla birlikte gerek öğretim programı gerekse ders kitaplarında çevre okuryazarlığına dönük konu ve kazanımlarının sayısı kadar konuların niteliğinin de oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim mevcut çalışmada Sosyal Bilgiler ders kitapları çevre okuryazarlığı bağlamında değerlendirildiğinde "Taşıma kapasitesi", "Dünyanın dikkatli ve sorumlu idaresi", "Atık ve atık yönetimi", "Çevresel değişim", "Çevresel bozulma" "Çevre etiği", "Çevre politikaları" ve "Ekoloji" gibi birçok kavrama yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir. Daha çok "Kirlilik", "Geri dönüşüm", "Nesli tükenen türler",

“Yenilenebilir/yenilenemez kaynaklar”, “İnsan-çevre etkileşimi”, “Çölleşme”, “Küresel iklim değişikliği” ve “Sera etkisi” gibi kavramlar etrafında konuların oluşturulduğu belirlenmiştir. Bu durum ders kitaplarında yer verilen konuların niteliğinin sorgulanmasına neden olabilecek faktörlerdendir. Nitekim Atasoy (2015) söz konusu kısıtlı yaklaşımı şu şekilde sorgulamaktadır: “Gerek çevre ahlakı gerekse çevre hakkı eğitiminin iyi verilmediği ilk ve ortaokullarda, çevre sorunlarının etik ve felsefi kökenlerine de yer verilmemektedir. İnsan-doğa çatışmasının yalnızca yıkım ve kirlenme boyutu ele alınmaktadır. Böylece çevre sorunlarının çok boyutluluğu ve karmaşıklığı gözden kaçmaktadır. Dolayısıyla çevre sorunları hem çocuklar tarafından sağlıklı algılanmamakta hem de küresel ekolojik tehdit istenilen şekilde idrak edilememektedir” (s. 341). Dolayısıyla Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarında çevre okuryazarlığıyla ilişkili konu ve kazanımlara yer verilme düzeyi kadar ilgili konu ve kazanımların niteliği ve kapsamına da gereken özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Gelinen noktada Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda ve ders kitaplarında çevre okuryazarlığıyla ilgili sorunların kaynaklarının ortaya konularak çözüm önerilerinde bulunmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda çevre okuryazarlığına ilişkin konulara yeteri kadar yer verilmemesinin nedenlerinden biri olarak; öğretim programı ve ders kitaplarının çevre okuryazarlığı açısından incelendiği akademik çalışmaların oldukça az olması, dolayısıyla program yapımcılarının dikkatinin konuya yeterince çekilememesi gösterilebilir. Öte yandan “Ders programlarında ve kitaplarında yeteri kadar yer verilmeyen çevre okuryazarlık konularının birçok öğrenci hatta öğretmen için hala ekstra bir yük olarak değerlendirilmesine de sebep olmaktadır” (Teksöz vd., 2010, s. 317). Kuşkusuz ki merkezi sınavlarda çevre okuryazarlığına dönük yeteri kadar soru bulunması ve zorunlu bir çevre eğitimi dersi olması halinde çevre okuryazarlığı ekstra bir yük olarak değerlendirilmeyecekti. Nitekim öğrencilerin çevre okuryazarlığı düzeylerinin orta seviyede olduğunu yaptığı çalışmada ortaya koyan İmam (2018, s. 59), bu düzeyin istenen seviyede olmadığını; bunun da MEB’e bağlı okullarda zorunlu çevre eğitimi derslerinin olamamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca alanyazında öğrencilerin çevre okuryazarlığı düzeylerinin çevre eğitimi alma durumuna göre farklılık gösterdiğine dair bulgular ortaya konulmuştur. Çevre eğitimi alan öğrencilerin almayanlara göre çevre okuryazarlığı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Demirtaş vd., s. 32). Dolayısıyla eğitim öğretim sürecinde çevre eğitiminin verilmesinin öğrencilerin çevre okuryazarlık düzeylerini artırdığı söylenebilir. Bu durum öğretim programlarında ve ders kitaplarında çevreye yönelik nitelikli, kapsayıcı, tüm beceri alanlarına hitap eden, yeterli konu ve kazanımlara yer verilmesinin gerekliliğine önemli bir vurgu niteliğindedir.

Bu araştırmanın sonuçları dikkate alındığında aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

1. Bu çalışmada Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı çerçevesinde ders kitapları çevre okuryazarlığı açısından incelenmiştir. Bu bağlamda diğer disiplinlere ait öğretim

- programları ve ders kitapları çevre okuryazarlığı açısından incelenerek bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir.
2. Bu araştırmada Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarında çevre okuryazarlığıyla ilişkili yeteri kadar konu ve kazanıma yer verilmediği belirlenmiştir. Dolayısıyla gelecekte yapılacak öğretim programındaki ve ders kitaplarındaki değişikliklerle bu eksikliğin giderilmesi önerilebilir. Çevre okuryazarlığıyla ilişkili Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarındaki konu ve kazanımların sayısı artırılabilir.
  3. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve ders kitaplarında çevre okuryazarlığına dönük konu ve kazanımların daha kapsayıcı ve nitelikli olması önerilebilir. Bu bağlamda “Taşıma kapasitesi”, “Dünyanın dikkatli ve sorumlu idaresi”, “Atık ve atık yönetimi”, “Çevresel değişim”, “Çevresel bozulma”, “Çevre etiği”, “Çevre politikaları” ve “Ekoloji” gibi çeşitli konular başta olmak üzere birçok konu, kazanım, değer ve beceriye yer verilebilir. Ayrıca bu kapsayıcı konu, kazanım, değer ve beceriler sınıf içi drama gibi çeşitli etkinliklerle öğrencilere kazandırılabilirdiği gibi bilimsel alan gezisi gibi okul dışı öğretim faaliyetleriyle de kazandırılabilir.
  4. Bu çalışmada çevre okuryazarlığı açısından incelenen Sosyal Bilgiler ders kitapları “Tuna Matbaacılık” tarafından bastırılan dördüncü sınıf; “Anadol Yayıncılık” tarafından bastırılan beş ve altıncı sınıf ile “Ekoyay Yayıncılık” tarafından bastırılan yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarıdır. Dolayısıyla bu yayın evleri dışında bastırılan güncel diğer Sosyal Bilgiler ders kitapları da çevre okuryazarlığı açısından incelenebilir.

Kaynaklar

- Akıllı, M. & Genç, M. (2015). Ortaokul öğrencilerinin çevre okuryazarlığı alt boyutlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 5(2), 81-97. <https://doi.org/10.19126/suje.87773>
- Alkış, S. (2009). *Sürdürülebilir bir dünya için coğrafya eğitimi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Altınöz, N. (2010). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeyleri*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Artun, H., Uzunöz, A. & Akbaş, Y. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okur-yazarlık düzeylerine etki eden faktörlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 1-14. <https://doi.org/10.9779/PUJE467>
- Atasoy, E. (2015). *İnsan-doğa etkileşimi ve çevre için eğitim*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Bilim, İ. (2012). *Sürdürülebilir çevre açısından eğitim fakültesi öğrencilerinin çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.

- Brennan, A. (1994) Environmental literacy and educational ideal. *Environmental Values* 3(1), 3-16. <http://www.environmentandsociety.org/node/5504> sayfasından erişilmiştir.
- Can, D., Üner, S. & Akkuş, H. (2016). Ortaöğretim öğrencilerinin çevre okuryazarlıklarının belirlenmesi. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(2), 23-35. <https://dergipark.org.tr/pub/omuefd/issue/26853/282415> sayfasından erişilmiştir.
- Coppola, N. W. (1999). Greening the technology curriculum: A model for environmental literacy. *The Journal of Technology Studies*, 25(2), 39-46. <https://eric.ed.gov/?id=EJ610855> sayfasından erişilmiştir.
- Creswell, J. W. (2019). *Eğitim araştırmaları nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev.). İstanbul: Edam.
- Daudi, S. S. & Heimlich, J. E. (1997). *Environmental literacy: what does it really mean?* EETAP Resource Library. <http://eelink.net/eetap/info23.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Demir, S. & Demir, Y. (2020). Suriyeli ortaokul öğrencilerinin Türk eğitim sistemindeki yaşantılarına ilişkin bir değerlendirme. *Kastamonu Education Journal*, 28(1), 456-467. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.3663>
- Demirtaş, N., Akbulut, M. C. & Özşen, Z. S. (2018). Üniversite öğrencilerinin çevre okuryazarlığı üzerine bir araştırma: Beypazarı meslek yüksekokulu örneği. *Anadolu Çevre ve Hayvancılık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 27-33. <https://doi.org/10.35229/jaes.392248>
- Erdoğan, M. & Ok, A. (2011). An assessment of Turkish young pupils' environmental literacy: A nationwide survey. *International Journal of Science Education*, 33(17), 2375-2406. <https://doi.org/10.1080/09500693.2010.550653>
- Eren, Ş. G. (2020). An intervention method for environmental literacy: A trainers workshop of lifelong learning. *Kent Akademisi*, 13(2), 263-280. <https://doi.org/10.35674/kent.695408>
- Goldman, D., Yavetz, B. & Pe'er, S. (2006). Environmental literacy in teacher training in Israel: Environmental behavior of new students. *The Journal of Environmental Education*, 38(1), 3-22. <https://doi.org/10.3200/JOEE.38.1.3-22>
- Güler, E. (2013). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığı düzeylerinin belirlenmesi ve öğrencilerin okuryazarlığı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Hsu, S. J. (2004). The effects of an environmental education program on responsible environmental behavior and associated environmental literacy variables in Taiwanese college students. *The Journal of Environmental Education*, 35, 37-48. <https://doi.org/10.3200/JOEE.35.2.37-48>

- Hsu, S. J. & Roth, R. E. (1998). An assessment of environmental literacy and analysis of predictors of responsible environmental behavior held by secondary teachers in the Hualien. Area of Taiwan. *Environmental Education Research*, 4(3), 229-249. <https://doi.org/10.1080/1350462980040301>
- İmam, M. (2018). *Ortaöğretimdeki öğrencilerin çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). <http://docs.neu.edu.tr/library/6814514856.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- İstanbulu, R. A. (2008). *Özel bir okulda altıncı sınıf öğrencilerinin çevre okuryazarlığının araştırılması*. (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kaplowitz, M. D. & Levine, R. (2005). How environmental knowledge measures up at a Big Ten university. *Environmental Education Research*, 11(2), 143-160. <https://doi.org/10.1080/1350462042000338324>
- Karatekin, K. (2011). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Karatekin, K. (2012). Environmental literacy in Turkey primary schools social studies textbooks. *Social and Behavioral Sciences (Procedia)*, 46, 3519-3523. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.096>
- Karatekin, K. (2013). Çevre okuryazarlığı. E. Gençtürk & K. Karatekin (Ed.), *Sosyal bilgiler için çoklu okuryazarlıklar içinde* (s. 46-73). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Karatekin, K. & Aksoy, B. (2012). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 7(1), 1423-1438. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2858>
- Karatekin, K. & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı. B. Aksoy, B. Akbaba & B. Kılcan (Ed.), *Sosyal bilgilerde beceri eğitimi içinde* (s. 25-52). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Süirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid/issue/54983/727462> sayfasından erişilmiştir.
- Kışoğlu, M. (2009). *Öğrenci merkezli öğretimin öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığı düzeyine etkisinin araştırılması*. (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Kıyıcı, F. B., Yiğit, E. A. & Darçın, E. S. (2014). Doğa eğitimi ile öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerindeki değişimin ve görüşlerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17-27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trkefd/issue/21473/230150> sayfasından erişilmiştir.
- Koç, H. & Karatekin, K. (2013). Coğrafya öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 139-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/475/3928> sayfasından erişilmiştir.

- McBeth, W. & Volk, T. L. (2010). The national environmental literacy project: A baseline study of middle grade students in the United States. *Journal of Environmental Education*, 41(1), 55-67. <https://doi.org/10.1080/00958960903210031>
- McBride, B. B., Brewer, C. A. Berkowitz, A. R. & Borrie, W. T. (2013). Environmental literacy, ecological literacy, ecoliteracy: What do we mean and how did we get here? *ECOSPHERE*, 4(5), 1-20. <http://dx.doi.org/10.1890/ES13-00075.1>
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- MEB. (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4. 5. 6. ve 7. Sınıflar)*. Ankara.
- Moody, G., Alkaff, H., Garrison, D. & Golley, F. (2005). Assessing the environmental literacy requirement at the University of Georgia. *The Journal of Environmental Education*, 36(4), 3-9. <https://doi.org/10.3200/JOEE.36.4.3-9>
- Morrone, M., Mancl, K. & Carr, K. (2001). Development of a metric to test group differences in ecological knowledge as one component of environmental literacy. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 33-42. <https://doi.org/10.1080/00958960109598661>
- Ökesli, T. F. (2008). *Relationship between primary school students' environmental literacy and selected variables in Bodrum*. (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Pe'er, S., Goldman, D. & Yavetz, B. (2007). Environmental literacy in teacher training: Attitudes, knowledge, and environmental behavior of beginning students. *The Journal of Environmental Education*, 39(1), 45-59. <https://doi.org/10.3200/JOEE.39.1.45-59>
- Poudel, D. D., Vincent, L. M., Anzalona, C., Huner, J., Wollard, D., Clement, T., DeRamus, A. & Blakewood, G. (2005). Hands-on activities and challenge test in agricultural and environmental education. *The Journal of Environmental Education*, 36(4), 10-22. <https://doi.org/10.3200/JOEE.36.4.10-22>
- Powers, A. L. (2004). Teacher preparation for environmental education: Faculty perspectives on the infusion of environmental education into preservice methods courses. *The Journal of Environmental Education*, 35, 3-11. <https://promiseofplace.org/sites/default/files/2018-05/Powers2004TeacherPrepforEE.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Rockcastle, V. (1989). Environmental literacy; Philosophy, content and strategies. *Nature Study*, 43(1-2), 8-9, 22.
- Roth, C. E. (1968). *Curriculum overview for developing environmentally literate citizens* (ERIC Reproduction Service No. ED032982, Pages: 23). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED032982.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- Roth, C. E. (1992). *Environmental literacy: its roots, evolution and directions in the 1990s*. ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education, Columbus, Ohio, USA. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED348235.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Schneider, S. H. (1997). Defining environmental literacy. *Trends in Ecology and Evolution*, 12(11), 457.
- Selanik-Ay, T. & Yavuz, Ü. (2016). Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde okuryazarlık becerilerini kazandırmaya yönelik gerçekleştirdikleri uygulamalar. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 6(2), 31-63. <https://doi.org/10.18039/ajesi.17370>
- Sontay, G., Gökdere, M., Gökdere, M. & Usta, E. (2015). Ortaokul seviyesinde çevre okuryazarlık bileşenleri ile ilgili ölçek geliştirme çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 9(1), 49-80. <https://doi.org/10.17522/nefefmed.52659>
- Tavşancıl, E. & Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Teksöz, G., Şahin, E. & Ertepinar, H. (2010). Çevre okuryazarlığı, öğretmen adayları ve sürdürülebilir bir gelecek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 39, 307-320. <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/480-published.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Timur, B., Yılmaz, Ş. & Timur, S. (2014). Çevre okuryazarlığı ile ilgili 1992-2012 yılları arasında yayımlanan çalışmalarda genel yönelimlerin belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 22-41. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/207753> sayfasından erişilmiştir.
- Timur, S. (2011). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Doktora Tezi). <http://tez.yok.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Volk, T. & McBeth, W. (2005). Environmental literacy in the United States. H. Hungerford, B. Bluhm, T. Volk & J. Ramsey (Ed.), *Essential readings in environmental education* içinde (s. 75-80). Campaign, IL: Stipes Publishing Company.
- Yavetz, B., Goldman, D. & Pe'er, S. (2009). Environmental Literacy of pre-service teachers in Israel: a comparison between students at the onset and end of their studies. *Environmental Education Research*, 15(4), 393-415. <https://doi.org/10.1080/13504620902928422>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Summary

The emergence of some environmental problems, such as global warming, the extinction of some living species and the danger of extinction of many of them with the rapid population growth in

the world (Alkış, 2009) have led scientists to search for new solutions related to the environment. This situation has paved the way for numerous studies on environmental literacy. As a matter of fact, when the literature is examined, it is seen that many studies have been carried out by different disciplines related to environmental literacy in the field of environmental education. As a matter of fact, it has been determined that studies on environmental literacy have been carried out in the field of social studies in recent years (Artun, Uzunöz and Akbaş, 2013; Karatekin and Aksoy, 2012; Karatekin and Yılmaz, 2019; Karatekin, 2011, 2012, 2013). However, it has been determined that the studies in which the curriculum and books of social studies courses are examined in terms of environmental literacy at both national and international levels are very limited, and the existing studies are outdated. In the study in which Karatekin examined social studies textbooks in terms of environmental literacy in 2012, the level of inclusion of environmental literacy components in textbooks was determined, and the importance of social studies textbooks in terms of environmental literacy was emphasized (Karatekin, 2012). In fact, because the social studies course at the primary and secondary school level in the Turkish education system is very important in terms of environmental literacy, environmental literacy has been determined as a skill area in itself in the curriculum of the social studies course. In this context, in this study, the topics in social studies textbooks (fourth, fifth, sixth, and seventh grades) were examined in terms of environmental literacy. While evaluating environmental literacy, which has a wide scope, issues focusing on the environment and environmental problems are emphasized.

The aim of this study is to examine the topics in current social studies textbooks (fourth, fifth, sixth, and seventh grades) in terms of environmental literacy. While the problem sentence is "Which topics in primary and secondary school social studies textbooks are related to environmental literacy and how are these issues addressed?" The sub-problem questions of the research are as follows:

1. "What topics in fourth-grade social studies textbooks are related to environmental literacy and how are these topics addressed?"
2. "What topics in fifth-grade social studies textbooks are related to environmental literacy, and how are these topics addressed?"
3. "What topics in sixth-grade social studies textbooks are related to environmental literacy and how are these topics addressed?"
4. "What topics in seventh-grade social studies textbooks are related to environmental literacy and how are these topics addressed?"

In this study, document review, which is one of the qualitative research methods, was used. According to Corbin and Strauss, document analysis, like other methods used in qualitative research, requires the examination and interpretation of data in order to extract meaning, create an understanding of the relevant subject to develop empirical knowledge (cited in Kırıl, 2020). In the current research, the

criterion sampling method, which is one of the purposeful sampling methods, was used when deciding which document would be the data source (Creswell, 2019; Yıldırım and Şimşek, 2016). In this context, current social studies textbooks were determined as data sources in the research. In other words, in determining social studies textbooks as a data source, up-to-datedness, that is, the feature of being already taught, was taken into account as a criterion. In the current research, before analyzing the documents, first of all, the literature was examined and the achievements in the 2018 social studies course curriculum were determined to be related to environmental literacy. This determination was based on the study conducted by Karatekin and Yılmaz (2019). After the relevant achievements were determined, the relevant topics in the social studies textbooks were determined. Then, sub-themes were determined according to grade level, and the topics in textbooks were examined in terms of environmental literacy. In the study, content analysis was performed by using Maxqda 12 program in the analysis of documents. Merriam (2013) states that all qualitative data analysis is actually content analysis because the contents of documents are analyzed at a certain stage. In this context, in this research, social studies textbooks were transferred to Maxqda 12 program as the data source. Then, these data sources were subjected to content analysis using the Maxqda 12 program and coded one by one according to the class sub-theme. The codes expressing each finding are presented in the form of tables, making the data easier to understand.

As a result of the research, it was determined that 12 achievements at the fourth-grade level, 11 at the fifth-grade level, 10 at the sixth-grade level and six at the seventh-grade level were related to environmental literacy within the framework of the social studies curriculum and it was determined that one topic was included in the social studies textbooks for each achievement. However, it has been observed that it focuses only on the environment and environmental problems on seven topics titled "What is around us?", "Technology from past to present", "Let's use it without harm", "Yes to consumption, no to waste", "Disasters and environmental problems", "Unconscious use of resources", and "We will save the world". In addition, it was determined that most subjects related to environmental literacy were at the fourth-grade level and least subject was at the seventh-grade level. However, the environmental literacy issues in social studies textbooks are more oriented towards cognitive skills, and there are expressions related to the affective skill area. However, in general, it can be said that textbooks that reinforce environmental literacy with visuals and various activities are not capable of activating the psychomotor skills of the students.

Considering the results of this research, the following recommendations can be made:

1. In this research, textbooks were examined in terms of environmental literacy within the framework of the curriculum of social studies course. In this context, other curricula and

textbooks can be examined in terms of environmental literacy and compared with the results of this study.

2. In this research, it was determined that the curriculum and textbooks of social studies courses did not include enough topics and achievements related to environmental literacy. Therefore, it may be recommended to eliminate this deficiency with the change in the curriculum and textbooks to be made in the future. The number of topics and achievements in the curriculum and textbooks of social studies courses related to environmental literacy can be increased.
3. In the curriculum and textbooks of social studies courses, it may be recommended that the topics and achievements related to environmental literacy should be more inclusive and qualified. In this context, many subjects, achievements, values and skills can be included, especially on various topics such as "Carrying capacity", "Careful and responsible management of the world", "Waste and waste management", "Environmental change", "Environmental degradation", "Environmental ethics", "Environmental policies", and "Ecology". In addition, these inclusive subjects, achievements, values and skills can be gained through various activities such as in-class drama as well as through extracurricular teaching activities such as scientific field trips.
4. In this study, social studies textbooks examined in terms of environmental literacy were published by "Tuna Matbaacılık" in the fourth-grade; these are the fifth and sixth grade social studies textbooks published by "Anadol Publishing" and the seventh-grade social studies textbooks published by "Ekoyay Publishing". Therefore, other current social studies textbooks published outside these publishing houses can also be examined in terms of environmental literacy.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılı hale getirilmesinde sadece tek bir araştırmacı yer almıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmacının araştırma ile ilgili diğer kişi ve kurumlarla herhangi bir kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, doküman incelemesi yapılarak yürütüldüğünden etik kurul onayı gerektirmemektedir.